

**Турсуналиева Муслимабону Абдувосит кизи,
Тошкент давлат шарқшунослик университети,
Араб филологияси кафедраси ўқитувчиси**

ОҒАҲИЙНИНГ “ҲОСУФ ВА ЗУЛАЙҲО” ҚИССАСИ ТАРЖИМА ҚЎЛЎЗМАЛАРИ ВА НАШРИНИНГ ЎЗАРО ҚИЁСИ

Аннотация: Ушбу мақолада “Ҳосуф ва Зулайхо” достонининг таржима қўлўзмалари ва нашрдан чоп этилган қисмлари ўзаро солиштирилиб, таҳлилга тортилган. Огаҳийнинг “Ҳосуф ва Зулайхо” достонининг 6728, 7787, 809 инвертал рақамли таржима қўлўзмалари ҳамда нашрдаги қисмини ўзаро солиштириш натижасида, нашр қисмларида хатоликлар мавжудлиги аниқланган.

Калит сўзлар: “Ҳосуф ва Зулайхо”, қўлўзма, нашр, маснавий, байт, баҳр, қофия, сўз, маҳорат, аслият, таржима

Аннотация: В статье сравниваются и анализируются переведенные рукописи и опубликованные части эпоса «Ҳосуф и Зулайхо». В результате сравнения 6728, 7787, 809 перевернутых цифровых рукописей эпоса Агахи «Ҳосуф и Зулайхо» и опубликованной части было выявлено наличие ошибок в опубликованных частях.

Ключевые слова: «Ҳосуф и Зулайхо», рукопись, издание, маснави, стих, море, рифма, слово, мастерство, оригинальность, перевод.

Annotation: The article compares and analyzes translated manuscripts and published parts of the epic "Yusuf and Zulaikho". As a result of comparison of 6728, 7787, 809 inverted digital manuscripts of the Agakhi epic "Yusuf and Zulaikho" and the published part, errors in the published parts were revealed.

Key words: "Yusuf and Zulaikho", manuscript, publication, masnavi, verse, sea, rhyme, word, skill, originality, translation.

Умумшарқ миллий меросига мансуб “Ҳосуф ва Зулайхо” қиссаси узоқ тарих ва адабиётнинг нодир дурдонаси сифатида қадрланиб келинган. Бу қисса ўнлаб ижодкорларни ўзига жалб этиб келган. Тарихий даврнинг деярли барча босқичининг ўз “Ҳосуф ва Зулайхо”си мавжудлиги фикримиз далилидир. Унинг илдизи милoddан аввалги даврларга тўғри келади. Халқимизнинг бу ноёб дурдонага бўлган қизиқиши унинг қисса шаклида, мухтасар ифода этилишига туртки берган, дейиш мумкин.

Бу туркум қисса ва достонлар XX аср бошлариданоқ нашр қилина бошлади ва у бугунги кунга қадар давом этиб келмоқда. Хусусан, биргина Жомий қаламига мансуб “Ҳосуф ва Зулайхо” достони Огаҳий, Назармат ва Олимжон Бўриевлар томонидан ўзбек тилига таржима қилинди. Огаҳийнинг 6 жилдлик асарлар тўпламининг 3-жилди таркибига кирувчитаржимаси 1974 йилда Тошкентда Ғ.Ғулом

номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида нашр этилди. Назармат таржимаси ҳам шу нашриёт томонидан 1971 йилда нашрдан чиққан. Олимжон Бўриев таржимаси эса Тошкентда 1983 йил нашр қилинди.

Огаҳий қилган таржималар рўйхатида учта асар Абдурахмон Жомийга тегишли “Юсуф ва Зулайхо”, “Саломон ва Абсол”-Жомийнинг “Хафт-авранг”ига кирган ишқий-саргузашт характеридаги дostonлар бўлса, “Бахористон”-Саъдийнинг “Гулистон”ига ўхшаш, насру назм аралашган қилиб ёзилган ахлоқий ва илмий-адабий характердаги асардир.

Маълумки қўлёзма асарлардаги ўзига хослик ундаги айрим мантшунослик нуқтаи назардан фарқ ва тафовутлар мавжуд. 1974 йилда Ғофур Ғулом номли адабиёт ва санъат нашриётида чиққан Огаҳий таржима асарлар учинчи жилддаги ушбу асар матнида ҳам ўзгаришлар мавжуд. Маълумки, 1974 йилда юртимизда диний асарлар ёки ислом дини тараннум этган асарларни нашрга чиқариш таъқиқланган. Нашрдаги нусха ва барча қўлёзмалардаги асосий матндаги тафовут бу айнан Юсуф (с.а.в.) ва Яъқуб (с.а.в.) ни нашрда Юсуф деб талқин этилиши.

“Ал-жавоҳир” китобида ҳикоя қилинишича, Хорун ар-Рашиднинг чиройли бир канизаги бўлиб, исми Холиса (мусаффо) экан. Бир куни халифа томонидан Абу Нувосга берилган инъом саройда ушлаб қолинди. Шоир шу муносабат билан (мазмун):

Менинг шеърларим сизнинг эшигингизда йўқолиб кетди,

Гўё гавҳар Холисада йўқолганидек, –

деган. Шеърни эшитган канизак хафа бўлиб, Хорун ар-Рашидга арз қилади. Халифа шоирни чақириб, дашном беради. Шоир ўзини оқлаш учун, бу ғийбатчининг хатоси, чунки у “айн” (ع) ни “ҳамза” (ء) ўқиган, дейди. (гап шеърда келтирилган ضاع сўзи устида боряпти. Бу сўз шу кўринишда “йўқолиш” маъносида, “ҳамза” билан келганда эса “ялтираш” маъносини беради.) Шоир шу йўл билан жазодан қутулиб қолган¹. Дарҳақиқат битта вергул билан ҳам бутун бир бошли матнни маъно мазмуни ўзгаритириш мумкин. “Сиз эшак одам эмассиз” жумласига агар эшакдан кейин вергул билан ажратсак ушбу гап салбий бўёк олади. Қўлёзмаларда ҳам айнан бир товуш ўзгариши, сўз ўзгариши ёки сўзларни тушуриб қолиш ҳолатларини кўриб ўтсак бўлади. Биз 6728, 7787, 809 инвертал рақамли қўлёзмалари ҳамда нашрдаги қисмини ўзаро солиширамиз.

Нашрдаги қўлёзмалардаги беш бобъяни кириш қисми олиб ташланган. Асарда “*Юсуф жамоли дostonин шамъин шабистон айнида ёндурмоқ ва бани одам кўнгли парвонасин ул шула мушоҳасида куйдурмоқ*” бобидага асосланиб иш кўрамиз. Шу ўринда пайғамбарлар қўшилиб айтилган диний атамаларни деярли нашр қисмида ташлаб кетилганини айтиш жоиздур.

6728 ва **809** инвертал рақам билан берилган қўлёзмаларда ушбу бобнинг учинчи байтида биринчи мисрасидаги остига чизилган сўзни

¹ KomilovN. Tafakkur karvonlari. – Т., 1999.–В.25-26.

كى چون چشم نهان بنى آچىلدى
انگا اولدى بارچ جلوه قىلدى

Ки, чун чашми нихон бини очилди,
Онго авлоди барча жилва қилди. (ЎЗОТ 96)

7787 инвертал рақамли қўлёзмада

كى چون چشم نحصان بنى آچىلدى
انگا اولدى بارچ جلوه قىلدى

Ки, чун чашми нуҳсон бини очилди,
Онго авлоди барча жилва қилди. (ЎЗОТ 96)

7787 инвертал рақамли қўлёзмада نحصان (нуҳсон) шаклда берилган бўлиб, байт мазмунига таъсир кўрсатган. Бунда Юсуф туғилиши ҳақида ёзилган бўлиб, уни бир боғдаги нихон кабида очилди деган мазмунни, 7787 рақамли нухсада нуҳсон каби ифодаланиши натижасида унга берилган сифат ижобийдан салбийлик бўёғини олмоқда. Бу эса нухсалардаги матн билан боғлиқ тафовутларни кўрсатиб ва матн мазмуни тубдан ўзгартириб юборади. Нашр қисмида эса “нихон” сўзи билан акс этган.

Ушбу бобнинг тўртинчи байтида:

6728 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

تمامى انبىا صف لارتوزيچوت
اياق استيداهر صف يردىلار رست

Тамоми анбиё сафлар тузиб чуст,
Оёқ устида ҳар саф юрдилар руст (ЎЗОТ 96)

7787 инвертал рақамли қўлёзмада

تمامى انبىا صف لارتولوزيچوت
اياق استيداهر صف يردىلار رست

Тамоми анбиё сафлар тулузиб чуст,
Оёқ устида ҳар саф юрдилар руст (ЎЗОТ 96)

Нашр қисмида

Тамоми анбиё сафлар тузуб чуст,
Оёқ устида ҳар саф юрдилар руст².

Бу ўринда ҳам шуни кўрсатиб берадики, ушбу байтдаги “тузуб” сўзи ҳам уч хил кўринишга эга экан. Чунонан, нашраги ушбу бобдаги ўн тўққизинчи байти қуйидагича берилиган бўлиб:

Чиқиб ҳам гулгули тасбиҳу тахлил,
Тўлуб бу ҳонақоҳи меҳри қандил³.

Остига чизилган сўзни 6728 рақамли қўлёзмада ولك (валад) калимаси билан кўрадиган бўлсак, 809 рақамли қўлёзмада تهگيل (тахгил) сифатида кўрамиз. Айнан нашр қисмидек акс этган байт эса 7787 рақамли қўлёзма билан бир хил.

²Муҳаммад Ризо Мироб Эрнӣёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик.— Т.: Ғафур Ғулом, 1978.—В.11.

³Ўша асар.—В.12.

Ўн тўққизинчи байтда ҳам нашр матнни бир товуш ва бир сўз билан фарқларини учратиш мумкин.

6728 инвертал рақамли қўлёзмада

همول جاه جلال آدم چو كوردی

سوال ايلار تيل منداغ بولوردی

Ҳамул жоҳу жалол одам чу кўрди,

Савол айлар тил мундоғ бўлурди. (ЙЗОТ10а)

7787 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

همول جاه جلال آدم چو كوردی

سوال ايلار تيل منداق بولوردی

Ҳамул жоҳу жалол одам чу кўрди,

Савол айлар тил мундоқ бўлурди. (ЙЗОТ 10а)

Нашр қисмида:

Ҳамул жоҳу жалол одам чу кўрди,

Савол айлар тил мундоқ эвурди⁴.

Ёинки, 6728 рақамли қўлёзмада ушбу бобнинг йигирма олтинчи байтида бир товуш ўзгаришини кўриш мумкин.

Барча қўлёзмаларда:

يوزيدا حوب ليق نوري عياندور

همه خوبلار جسد اول آندا جاندر

Юзида ҳублиқ нари аёндур,

Ҳаме ҳублар жасад ул онда жондур. (ЙЗОТ 10б)

Нашр қисмида:

Юзида ҳўблук нари аёндур,

Ҳаме ҳўблар жасад ул онда жондур⁵.

Мантдаги бир товуш ёки сўз ўзгаришини ушбу бобнинг охирги ўттиз иккинчи байтда ҳам борлиги аниқладик.

6728 инвертал рақамли қўлёзмада

بيلايب فرزند آنى گل ديك آچيلدى

دعالار صدايق اله هقيد قيلدى

Билиб фарзанд они гулдек очилди,

Дуолар сидлиқ ила ҳаққида қилди. (ЙЗОТ 10б)

Остига чизилган байт 7787 ва 809 рақамли қўлёзма нусхаларида ва нашр қисмида صدق шаклида берилган. Бу ерда маъно таъсир қилмаган, аммо байтдаги қофияга таъсир қилган.

Кейинги боб “Юсуфнинг жамолин ниҳолин гайб Баҳористонидин ҳузур боғига келтурмак ва Яъқуб кўзлари суви, Зулайхо кўнгли ҳавоси ва жамоли била парвариши бермак” деб номлади. Бу бобда ҳам байтлардаги тафовутларни

⁴Мухаммад Ризо Мироб Эрнӣёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик.– Т.: Гафур Ғулом, 1978. –В.13.

⁵Ўша асар. –В.13.

учратишимиз мумкин. Буни биз биринчи байтни ўзиданоқ кўришимиз мумкин.

6728 инвертал рақамли қўлёзмада

بو نوبت دا گه كيم يوق هيچ فرصت

قاقار نوبت بله هر كمس نوبت

Бу навбатдагоҳ ким йўқ ҳеч фурсат,

Қоқор навбат била ҳар кимса навбат. (ЎЗОТ 106)

7787 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

بو نوبت گه دا كيم يوق هيچ فرصت

قاقار نوبت بله هر كمس نوبت

Бу навбатгоҳда ким йўқ ҳеч фурсат,

Қоқор навбат била ҳар кимса навбат. (ЎЗОТ 106)

Нашр қисмида

Бу навбатгоҳдаким йўқ ҳеч фурсат,

Қоқар навбат била ҳар кимса навбат⁶.

Қўлёзмалардаги бир сўзни бир товуш билан ўзгариши, бу ҳаттотнинг хатоси туфайли бўлиши, ёки ёзувчи яшаб ўтган даврдан анчадан кейин ёзилиб, ўша даврда шу сўзни ўзгартириброк талаффузи натижаси ҳам бўлиши мумкин. Бу бобнинг тўртинчи байтида бир товуш натижасида матнда икки хил маъно касб этган.

6728 инвертал рақамли қўлёзмада

اگر عالم غ بير نوع اولس دستور

قالور ايردى هم انوار مستور

Агар ғоламга бир нав ўлса дастур,

Қолур эрди ҳам анвар мастур. (ЎЗОТ 106)

7787 инвертал рақамли қўлёзмада

اگر عالم غ بير نوع اولس دستور

قالور ايردى هم انوار مستور

Агароламга бир нав ўлса дастур,

Қолур эрди ҳам анвар мастур. (ЎЗОТ 106)

809 инвертал рақамли қўлёзмада

اگر عالم غ بير نوع اولس دستور

قالور ايردى هم انواع مستور

Агароламга бир нав ўлса дастур,

Қолур эрди ҳам анвои мастур. (ЎЗОТ 106)

Нашр қисмида

Агароламга бир нав ўлса дастур,

Қолур эрди ҳам анвомастур⁷.

Мазкур байтнинг биринчи мисрасида 6728 рақамли қўлёзмада “олам” сўзи ўрнига “ғолам” бўлиб кетган. Иккинчи байтга келадиган бўлсак, 6728 ва 7787

⁶Муҳаммад Ризо Мироб Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик.— Т.: Ғафур Ғулом, 1978.—В.13.

⁷Муҳаммад Ризо Мироб Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик.— Т.: Ғафур Ғулом, 1978.—В.13.

қўлёзмада “анвар” сўзини олсак, усбу сўз “нур” сўзини кўплиги ҳисобланади. Айнан шу сўз 809 рақамли қўлёзма ва нашр қисмида эса “анвои” яъни “нав” сўзини кўплиги сифатида қўлланилади ва матн мазмунига мос келади.

Бешинчи байт **6728 инвертал рақамли қўлёзмада** қуйидагича келган:

چمندين باغلامس گر يوك زمستان
بهار اولغا غمو گل اولغا غمو خندن

Чамандин боғламас гар юк зимистон,
Баҳор ўлгоғаму гул ўлгоғаму хандон. (ЎЗОТ 11а)

7787 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

چمندين باغلامس گر يوك زمستان
بهار اولغا غمو گل بولغا غمو خندن

Чамандин боғламас гар юк зимистон,
Баҳор ўлгоғаму гул булгоғаму хандон. (ЎЗОТ 10б)

Нашр қисмида

Чамандин боғламас гар юк зимистон,
Баҳор булғайму гул булғайму хандон⁸.

Бундай ўзгаришлар матн мазмуни, масанвийнинг қофияси ҳам ўз таъсирини ўтказди. Саккизинчи байтда ҳам бундай ҳолатни юз берган.

7787 инвертал рақамли қўлёзмада

بولدى چون ادريس فانی جهاندين
کيليب نواح اولدى دين انگ پاسبان

Жаҳондин бўлди чун Идрис фони,
Келиб Нухўлди дин онинг посбони. (ЎЗОТ 11а)

6728 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

بولدى چون ادريس فانی جهاندين
کيليب نواح اولدى انگ پاسبان

Жаҳондин бўлди чун Идрис фони,
Келиб Нухўлди онинг посбони. (ЎЗОТ 11а)

Нашр қисмида

Жаҳондин бўлди чун Идрис фони,
Келиб Нухўлди онинг посбони⁹.

Маълумки Юсуф (с.а.в.) туғилган диёр номи “Канъон” деб номланади, аммо биз қўлёзмаларни нашр билан солиштиришимиз натижасида, ушбу сўзни икки хил ёзилишини учратди. Чунонан, иккинчи байтнинг иккинчи мисарасида сўзимиз исботини топади.

6728 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

هدود شام دين كنا سرعت

Ҳудуди Шомдин Кано суръат. (ЎЗОТ 11б)

⁸Мухаммад Ризо Мироб Эрнӣзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик. – Т.: Ғафур Ғулом, 1978. – В.13.

⁹Ўша асар. – В.13.

7787инвертал рақамли қўлёзмада

هدود شام دين كنعانغا سر عت

Худуди Шомдин Канонга суръат. (ЙЗОТ 116)

Нашр қисмида

Худуди Шомдин Канонга суръат¹⁰.

Дарҳақиқат шу бобнинг ўн олтинчи байтининг иккинчи қисмида қарайдиган бўлсак, ундаги байтнинг маъно доираси қўлёзмалар ва нашр қисмларида ики хил талқинини кўришимиз мумкин.

6728 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

عدم كىلدى اچون يوسف جهانغ

Адам келди учун Юсуф жаҳонга. (ЙЗОТ 106)

7787инвертал рақамли қўлёзмада

عدمدين كىلدى اچون يوسف جهانغ

Адамдин келди учун Юсуф жаҳонга. (ЙЗОТ 106)

Нашр қисмида

Адамдин келди учун Юсуф жаҳонга¹¹.

Бундан кўриниб турибдики, 6728 ва 809 рақамли қўлёзмаларда одам Юсуф учун оламга келди дейди. 7787 рақамли қўлёзма ва нашрда эса одамдан Юсуф туғилганини эътироф этади.

Йиғирма саккизинчи байтнинг биринчи мисрасида ҳарфлар ўзгаришини қўлёзмаларда ҳар хил.

6728 инвертал рақамли қўлёзмада

تون اولدى جان كى قونيدا ايردى

Кун ўлди жон киби қўйнида эрди. (ЙЗОТ 116)

7787 ва 809 инвертал рақамли қўлёзмаларда

تون اولس جان كى قونيدا ايردى

Кун ўлса жон киби қўйнида эрди. (ЙЗОТ 116)

Нашр қисмида

Кун ўлса жон киби қўйнида эрди¹².

6728 рақамли қўлёзмада иш-ҳаракат тугаб бўлганлиги ифодаланса, кейин қўлёзма ва нашр қисмида бу иш-ҳаракат энди амалга ошиши ёки ошмаслиги берилмоқда.

Қўлёзмаларда сўзлар тушиб қолган ҳолатлар ҳам учради. Бунга мисол қилиб ушбу бобдаги қирқинчи байтни олишимиз мумкин.

6728 инвертал рақамли қўлёзмада

بيارچاغدا يوسف اتاغ

اوزا تيپ اليكنى مكرو دغاغى

¹⁰Муҳаммад Ризо Мироб Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик.— Т.: Ғафур Ғулом, 1978.—В.13.

¹¹Ўша асар.—В.14.

¹²Ўша асар.—В.15.

*Йиборур чоғида Юсуф отоға,
Узотиб илгини макру дағоға.* (ЙЗОТ 126)

Қолган иккита 7787 ва 809 рақамли қўлёзмаларда “макру дағоға” сўзлари тушиб қолган. **Нашр қисмида эса:**

*Йиборур чоғида Юсуфни отоға
Узотиб илгини макру дағоға*¹³.

Бу ерда ҳам “Юсуф” сўзига тушум келишиги қўшимчаси (–ни) қўшган ҳолда ифода этилган. Шу ўринда айтиш мумкинки, биз бу фалсада дostonнинг икки бобини мантшунослик нуқтаи назаридан кўриб чиқдик.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, жорий йилнинг 15-март куни Ўзбекистон Фанлар Академияси қошидаги шарқшунослик қўлёзмалар институтини очилиши маросимида қўлёзмалар ҳақида маълумот берилар экан, унинг ичида халқимиз шуурини, илм салоҳиятини оширувчи адабий ва тарихий манбаларни халққа аслиятча яъни қўлёзмага ҳеч қандай ўзгартириш киритмасдан халққа етказиш бурчи ҳар бир шарқшунос зиммасига қўйилди. Биробарин, авлод-аждодларимиз томонидан зўр машаққатлар билан қил қаламда бунёд этилиб келган қўлёзмалар илм-маърифат, дур, зиё, хазинаси сифатида ўзбек адабиёти, маданияти тарихи тараққиётини, айрим шоирлар ижоди, Ўрта Осиёда вужудга келган адабий мактаблар ва лирик жанрлар эвалютсиясини ўрганишда ўзбек адабиёти тарихининг муҳим адабий манбалари сифатида буюк аҳамият касб этади.

ФОЙДАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Огаҳий “Юсуф ва Зухайхо” таржима асари Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институтида №7787 инвентар рақами билан сақланади, 1876. –143 б.
2. Огаҳий “Юсуф ва Зухайхо” таржима асари Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институтида №6728 инвентар рақами билан сақланади, 1905. –143 б.
3. Огаҳий “Юсуф ва Зухайхо” таржима асари Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик Институтида №809 инвентар рақами билан сақланади, 1905. –145 б.
4. Абдурахмон Жомий. Юсуф ва Зулайхо. – Т.: Ўзбекистон, 1983.
5. جامی "یوسف و زلیخا" ناشر: نسخه الکترونیک. ص. 540.
6. Огаҳий. Асарлар. 6 жилдлик. 3-жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1974. – 423 б.
7. Komilov N. Tafakkur karvonlari. – Т., 1999.–В.25-26.

¹³Муҳаммад Ризо Мироб Эрнӣёзбек ўғли Огаҳий. Асарлар. III жилдлик.– Т.: Ғафур Ғулом, 1978.–В.16.